

Anyám tyúkjá (1)-(2)

DIGITÁLIS TYÚK

OKTATÁSI PROJEKT

József Attila: Betlehemi királyok

A 'DIGITÁLIS TYÚK' OKTATÁSI PROJEKTRŐL

Az Örkeny Színház 2014-ben mutatta be „a magyar irodalom kötelező verseit” megszólaltató *Anyám tyúkjá (1)*, majd 2017-ben az *Anyám tyúkjá (2)* című előadást. Mindkét produkció évek óta repertoáron van, a siker azt mutatja, hogy a közönség szeret ebben a formában találkozni a jól ismert versekkel.

A Digitális tyúk akkor bújt ki a tojásból, amikor Magyarországon a COVID-19 vírus miatt elindult “a tantermen kívüli, digitális munkarendű oktatás”, és megnőtt az igény az online mozgósítható tanulási lehetőségek iránt.

A Digitális tyúk “válogat a kendermagban”: felcsippent egyet-egyét a két előadásban elhangzó mintegy 150 vers közül, mi pedig felidézzük a vershez kapcsolódó olvasási élményeinket, és ismét ránézünk a színpadi történetre...

A színházi élmény megidézéséhez a két előadás premierjén rögzített, egykamerás felvételeket használjuk, amelyek eredetileg a színház archívuma számára készültek, és természetesen nem vetekedhetnek egy profi színházi közvetítés technikai színvonalával. Az élő színpad varázsával sem vehetik fel a versenyt. A játék, a gondolkodás során tehát mozgósítjuk a színházi emlékeket. És persze a képzeletünket, ami nélkül a színház sem tudna hatni ránk soha.

HOGY ÉL A VERS A SZÍNPADON?

Várady Szabolcs költő, a két produkció verseinek válogatója a Magyartanárok Egyesülete és az Örkeny Színház közösen megrendezett konferenciáján¹ [Hogy él a vers a színpadon?](#) címmel tartott előadást. Ezt a címet vesszük kölcsön, és az ő gondolatmenetét használjuk sorvezetőnek, amikor egy-egy vershez közelítünk.

Az *Anyám tyúkjá (1.)* és az *Anyám tyúkjá (2.)* két önálló színdarab, amelyeknek – ahogy Várady Szabolcs fogalmaz – a párbeszédbe elegyedő versek a szereplői. Az egy-egy láncolatra felfűződő versek egymással folytatott beszélgetését természetesen csak a színházba látogató néző tudja meghallgatni. A szemezgetéssel azonban megpróbálunk néhány versszereplőnek külön-külön is mélyen a szemébe nézni...

¹ A konferenciáról bővebben: [>>> A színház iskolája 3](#)

JÓZSEF ATTILA

BETLEHEMI KIRÁLYOK

Adjonisten, Jézusunk, Jézusunk!
Három király mi vagyunk.
Lángos csillag állt felettünk,
gyalog jöttünk, mert siettünk,
kis juhocska mondta – biztos
itt lakik a Jézus Krisztus.
Menyhárt király a nevem.
Segíts, édes Istenem!

Istenfia, jónapot, jónapot!
Nem vagyunk mi vén papok.
Úgy hallottuk, megszülettél,
szegények királya lettél.
Benéztünk hát kicsit hozzád,
Üdvösségünk, égi ország!
Gáspár volnék, afféle
földi király személye.

Adjonisten, Megváltó, Megváltó!
Jöttünk meleg országból.
Főtt kolbászunk mind elfogyott,
fényes csizmánk is megrogyott,
hoztunk aranyat hat marékkal,
tömjént egész vasfazékkal.
Én vagyok a Boldizsár,
aki szerecseny király.

Irul-pirul Mária, Mária,
boldogságos kis mama.
Hulló könnye záporán át
alig látja Jézuskáját.
A sok pásztor mind muzsikál.
Meg is kéne szoptatni már.
Kedves három királyok,
jóéjszakát kívánok!

(1929. dec.)

ÖRKÉNY SZÍNHÁZ – IRAM

A **Digitális tyúk / Betlehemi királyok** projekt stábjá:

Koncepció:	HUDÁKY RITA
Szövegek, feladatok:	CSÁSZÁRI VIKTÓRIA
Videó:	SZAKÁCS ESZTER
Pedagógus konzulens:	KODÁCSI BOGLÁRKA

<https://iram.orkenyszinhaz.hu/digitalistyuk/>

2021

A VERS SZÍNPADA – GONDOLKOZZ VELÜNK!

Mielőtt megnézed az *Anyám tyúkja (1)* premierjén készült felvételt, érdemes előzetesen is elmélyülni a szövegben. Hogyan elevenedik meg a vers a képzeleted színpadán?

Gondolatébresztőként [Várady Szabolcs Hogy él a vers a színpadon?](#) című esszejéből emelünk ki részleteket. A szöveget teljes egészében [ITT](#) olvashatod el.

1 'értelem és forma'

“Vita tárgya olykor, hogy mi jobb: olvasni a verset vagy hallgatni? Továbbá, hogy ha elmondják, elszavalják, mit kell benne hangsúlyozni: a formát vagy az ‘értelmet’? Itt persze mindjárt az a kérdés is felmerül, hogy mi a vers értelme.” – [írja Várady Szabolcs. >>>](#)

“A költők rendszerint a formát hangsúlyozzák. Vagy mondjuk óvatosabban: hangsúlyozzák a formát. Ahogy olykor a szemükre vetik: kántálnak /.../ úgy tetszik, számukra az a vers legfőbb tartalma, hogy formája van” [>>>](#)

• Mit gondolsz József Attila versének a formájáról és az értelméről?

A) Versolvasás előtt:

Ismered a verset?

Ha nem:

- A „kétperces írás” technikájával idézz föl minél több dolgot, ami a címről eszedbe jut!²
- A cím alapján milyen stílusú szövegre számíthat?
- Ki lesz szerinted a versbeszélő? Gyermek, felnőtt, fiatal, idős, városi, falusi?

Ha igen:

- A „kétperces írás” technikájával idézz föl minél több dolgot, ami a versről eszedbe jut!
- Milyen stílusú a szöveg az emlékeid szerint?
- Szerinted ki a versbeszélő? Gyermek, felnőtt, fiatal, idős, városi, falusi?

B) Versolvasás után:

- Az előfeltevéseid közül melyeket igazolta, melyeket cáfolta az olvasott szöveg?
– Milyen korúnak képzeled most a megszólalókat? Igazold állításodat a szövegből vett idézetekkel!
- Van-e, ami ellentmond az általad korábban elgondoltaknak?
- A forma és az értelem között összhang vagy szembenállás van a műben? Melyik ragadja meg a figyelmedet inkább?
- Milyennek látjuk a versbeli betlehemi királyokat? Rajzold le őket a megérkezésük előtt, útközben!

² A gyakorlat lényege, hogy két percig folyamatosan kell írnia mindenkinek a megadott hívószóról (pl. a címről), bármit, ami az eszébe jut róla. Nem muszáj mondatokban fogalmazni, csak szavakat is lehet írni. Abban az esetben, ha semmi nem jut eszébe a diáknak, egy folyamatos vízszintes vonalat kell húznia a füzetében mindaddig, míg újra írni nem tud. A feladatnak rendkívül erős aktivizáló hatása van: a szorító tényezőként működő idő, és a vízszintes vonal gyorsan hoz létre koncentrált állapotot. A feladat fontos eleme, hogy az így keletkezett szöveget nem nézzük meg, nem hangosítjuk ki, nem ellenőrizzük, mert a cél a saját élmény, ismeret minél intenzívebb előhívása.

2 'indulatmenet'

“A versek szerkezetének megjelölésére Füst Milán az 'indulatmenet' szót használta. /.../ a crescendókat, decrescendókat figyelve a vers zenei leképezése sem tűnik lehetetlennek.” >>>

- Milyen zenei dinamikai (hangerősségre vonatkozó) jelzést tennél ki a vers indításához?
 - p: piano 'halkan' / pp: pianissimo 'nagyon halkan' / mp: mezzopiano 'közepesen halkan'
 - f: forte 'hangosan' / ff: fortissimo 'nagyon hangosan' / mf: mezzoforte 'közepesen hangosan'
 - fp: fortepiano 'hangos indítás majd azonnali halkítás'
- Jelöld az első három versszak verssorainak indulatmenetét egy olyan koordinátarendszerben, ahol a függőleges tengely az érzelmi intenzitás, a vízszintes tengely a megszólítotthoz való viszony kifejezője!
- Mit gondolsz, ki a megszólaló a 4. versszak utolsó két sorában?
- Milyen zenei hangerővel jelölnéd a vers utolsó két sorának tónusát?

3 'mint a műfordító'

[A színész] “természetesen az ellenkező irányból, kívülről közelít a vershez.³ Tevékenységét Babits [...] a műfordítóéhoz hasonlítja: úgy egyensúlyoz a vers zenéje és értelmi menete közt, mint a műfordító. Amit elveszít a vámon, azt megnyerheti a réven: a saját eszközeivel, a saját egyéniségéből végül is teljes, új műalkotást tud létrehozni, »amely – mondja Babits – nem azonos a költő művével, de nem is egészen idegen attól.«” >>>

- Hogyan szólaltatnád meg rendezőként, színpadon ezt a verset?
 - Milyen lenne a versmondó kora, neme, lenne-e körülötte még valaki?
 - Szükséged volna-e jelmeztervezőre és kellékesre? Indokold elképzeléseidet egy-egy mondattal!
- Hogyan módosítja az általad elképzelt színpadi megvalósítás a szöveg jelentését?

4 'a vers színpada'

“Némi túlzással azt mondhatnánk, a vers színpadán a szavak a szereplők, a cselekmény az egymáshoz való viszonyuk, konfliktusaik és egymásra találásaik, valamint – nem utolsó sorban – formába rendeződésük története. [...]

Babits [...] arról beszél, hogy a szavaló nemcsak olyan, mint a fordító, hanem olyan is, mint az illusztrátor: képet társít a szöveghez. Ahogy egy regény illusztrátora a szavakban megjelenített szereplők testi valóját mutatja meg, úgy a vers előadójának élő hangja, arckifejezése, mozdulatai is mást tudnak és mást kénytelenek megfogni a valóságból, mint amit a költő a saját eszközeivel, a szavakkal létrehoz. »Mert más az érzés drámai oldala – mondja Babits –, mint a lírai: és az előadó, éppen eszközeinél fogva, akarva, nem akarva kényszerül ezt a drámai oldalt is kidomborítani.«” >>>

- Írj széljegyzetet az 1-3. versszak mellé, amely az éppen nem beszélő két másik királynak, a megszólaláshoz kapcsolódó, arra reflektáló gondolatait tükrözi!
- Keresd meg az egyes versszakokhoz tartozó legjellemzőbb szót, ami Mária érzéseit, gondolatait foglalja össze az elhangzottakkal és a szituációval kapcsolatban!

³ A költőkkel szemben, akik – Várady Szabolcs elemzése szerint – saját verseik elmondása során gyakran inkább „belülről”, a forma felől építkeznek.

MIT MOND A TUDOMÁNY?

‘népi vallásosság és természetes emberi valóság’

“József Attila [...] a folklorisztikus jellegű verseiben csak forrásként tekinti a paraszti kultúrát azzal, hogy toposzokat, szövegrészleteket vesz át, de új poétikai közegbe helyezi, és így az eredeti referenciális viszonylatokból kiszakítja azokat. A modern nyelviségű szöveg mögött azonban érezhető a „tisztá forrás”, a tradicionális, olykor évszázadokra visszanyúló kulturális emlék allúziója.”

“A három beköszöntő részben a kisdud háromféle megnevezése olvasható: Jézus (Krisztus), Istenfia, Megváltó. A nevek görögül összeolvasva a hal életszimbólumát adják ki. (SZABOLCSI Miklós, Kemény a menny, 450.) Gáspár szövegének „szegények királya lettél” megnevezése ugyancsak archaikus, a népi-paraszti mozgalmak több évszázadra visszanyúló frazeológiáját idézi. Az „üdvösségünk, égi ország” pedig a vízkereszti ének szövegrészlete.”

“Az első közlésben Mária jelzője: Boldogságos Szűz Anya. A Döntsd a tőkét kötetben a vallásra utaló jelző semlegesítődt, poétikailag gyengülve: „Egész helyes kis mama”. Szántó Juditnak írott levelében (1932. dec. 19.) egy másik változatra utal. „A Három királyok utolsó szakasza így lesz:

irul, pirul Mária, Mária,
boldogságos, szűz mama
stb.”». (József Attila levelezése, 389.).

Ez a szövegvariáns nyeri el aztán végső formáját a Medvetáncban („boldogságos kis mama”), úgyhogy a boldogságos utal a népi vallásosságra, de a kép megőrizte emberi természetes valóságát.”⁴

EMBERKÖZELBE HOZOTT MISZTIKUM

Misztikus, népies, hétköznapi, gyermeki

József Attila Szántó Judithhoz írt levele szerint az első szövegvariánsoknál a vers címe a Három királyok volt. Megváltoztatását ugyanaz indokolhatta, mint amit Mária jelzőjének alakulásában olvashatunk az idézett tanulmányrészletben. A Betlehemi királyok címváltozat erősebben idézi fel a bibliai történethez kötődő népi pásztorjátékot, ugyanakkor abból csak a királyok figurájára irányítja a figyelmet. A három megjelenő alak karaktere, meghatott öröme, esendően ünnepélyes köszöntője a biblikus és népies réteg mellett egy pátosztól mentes, emberi (ha úgy tetszik profán), a jelenben is átélhető jelentést hoz létre. Az eredeti cím három királya helyett itt négy királyra figyelünk: Gáspár, Menyhért, Boldizsár, és a negyedik, ahogyan Gáspár szövegében megjelenik: Istenfia, a szegények királya, akihez a hármak beszélnek.

⁴ Forrás: N. HORVÁTH Béla, A líra logikája, Akadémiai Kiadó, 2008, 129-130.

Biblikus-népies

A betlehemezés hagyománya nem a népszokás eseményeivel, hanem szövegével idéződik meg a versben. A játékban megjelenő bibliai történet szerint a háromkirályok messziről, napkeletről érkeztek ajándékaikkal, egy csillagot követve, hogy hódoljanak Jézusnak, a zsidók királyának. Ezt a történetet mondják el hárman, Gáspár, Menyhért és Boldizsár, ki-ki a saját szemszögéből, kiegészítve, megtoldva a másik által mondottakat. Stílusuk, szóhasználatuk, ruházatuk és kellékeik alapján a napkeleti királyok itt kedves falusi emberek: „adjonisten”, „jónapot” köszöntéssel szólítják meg a kisdedet, a szegények királyát. „Lángos csillag” vezette őket, „gyalog” jöttek, és úti elemózsijuk a főtt kolbász volt, ami a rendkívül hosszú út során elfogyott, vagyis nélkülözniük kellett az út alatt. A hatalmas távolságra, a fáradságos gyaloglásra utal a népmesékből ismert fordulat, az elkopó (megrogyó) csizma is. Az ajándékok, a tömjén és az arany mennyiségjelzője (hat marékkal, vasfazékkal) ugyancsak a népi szemléletre emlékeztet.

Gyermeki, mesei, hétköznapi

Bájos és bensőséges, ahogyan a betlehemi csillagot követve érkeznek meg céljukhoz, de a végső útbaigazítást mégis a „kis juhocska” adja nekik. Az ő szavában megnyugodva és megerősödve térnek be az istállóba. A népi humor mellett az idézett hely a gyermekversek hangját („kis juhocska mondta – biztos/itt lakik a Jézus Krisztus”; „Én vagyok a Boldizsár”) és a mesevilágot is felidézi, ahol bármi megtörténhet. Az ember értheti az állatok nyelvét, hatalmas keleti uralkodók térdelhetnek egy jászolban fekvő csecsemő előtt, a csodák maguktól értetődnek.

A sokféle motívum, az egymásnak látszólag ellentmondó elemek (a napkeleti bölcsek uralkodók, de gyalog jöttek; elfogyott az élelmük, elhasználódott a ruhájuk, de aranyat, tömjént hoztak) ebben a versben nem disszonanciát, nem feszültséget teremtenek, hanem emberközeli hozzák a misztikumot, a hétköznapi, ismerős helyzettel átélhetővé teszik a csodát.

Az utolsó versszak ezt a kettős, egyszerre hétköznapi és misztikus szituációt erősíti: Mária „boldogságos kis mama”. Boldogságos, tehát vallási értelemben valamilyen magasabb szellemi boldogság birtokosa, megélője, Isten anyja, ugyanakkor „kis mama”, gyermekágyas anyja, aki szeretné már megszoztatni a gyermekét, ezért irulva-pirulva, kedvesen véget vet a látogatásnak, és jó éjszakát kívánva jelzi a betlehemi királyoknak, hogy ideje lenne menniük már.

A témához hagyományosan kapcsolódó fennkölt ünnepélyesség helyett József Attila verse játékosan, népi humorral, a gyermeki rácsodálkozás örömeivel vegyes áhítattal beszél a háromkirályok imádásáról. A reális élethelyzetként is megjelenő látogatás játékos kedvességgel, meghittséggel hozza közel hozzánk a misztériumot, mindannyiunk közös élményévé téve azt.

Császári Viktória

A BETLEHEMI KIRÁLYOK AZ ÖRKÉNY SZÍNPADÁN

Az ikonokra kattintva, illetve a linkek segítségével megnézheted két felvételt, amelyeken a társulat színészei mondják József Attila versét.

A 2014-es bemutatón készült felvétel részlete...:

<https://youtu.be/pBvP1sIHp9I>

... és a karácsonyi köszöntőként elkészített változat:

<https://youtu.be/GDfeEzW20Hw>

A SZÍNPAD VERSE – GONDOLKOZZ VELÜNK!

“A versek többségét a költője biztosan nem így mondaná, és nem is ilyenek képzelte el. De azt eddig is tudtuk, hogy a vers annyiszor születik meg, ahányszor elolvassa egy-egy fogékony olvasó” – [írja Várady Szabolcs >>>](#)

- Mi a megszólalás beszédhelyzete az előadásban? A ki, kinek, mikor és hol kérdések segítségével jellemezd a szituációt!
- Okozott-e meglepetést a versmondás? Módosítja-e a hallott szöveg a korábbi elképzeléseidet a stílusról, hangnemről?
- Gyűjtsd össze azokat a színpadi, színészi, dramaturgiai eszközöket, amelyek a szövegnek nem, vagy nem feltétlenül sajátjai! Milyen jelentést hordoznak az egyes elemek? Mit árulnak el a beszélők egymáshoz való viszonyáról?
- Mária megszólalása az előadásrészletben milyen mini történetről vall? Írd le a ki nem mondott gondolatait!
- Mi a szerepe a humornak az előadásban?
- A versmondás számodra segítette a megértést vagy inkább eltávolított a szövegtől? Indokold választásodat!

DUPLAFENEKŰ BŰVÉSZDOBOZ – GONDOLATOK A VERSMONDÁSRÓL

A színpadra belép öt színész. A díszlet egy tornácos parasztház. A tornácon megáll három férfi, előttük két nő ül. Pogány Judit elmondja a vers címét, majd Csujka Imre megköszöri a torkát és a közönség fölnevet. Mitől? Miért? Honnan a humor csiklandozó feszültsége máris?

A színészek térbeli elhelyezkedése a karácsonyi betlehemezés helyzetét idézi. A jelmezek és a kellékek viszont modernnek, illetve stilizáltak: Takács Nóra Diána a karján hozza be azt a plédet (vagy a kabátját?), amelyet a nézők előtt összehajtva a karjába vesz, és a gesztussal megteremti az anya-gyermek színpadi figurakettőt, mely a cím elhangzása után egyértelműen Szűz Mária és a kised alakjává válik. A betlehemezés hagyománya a vers színpadi megjelenítésében nemcsak a szöveggel, hanem az esemény sor jellegzetes szereplőinek és tipikus helyzetének felidézésével is megteremtődik.

A három férfi, a betlehemi háromkirályok megilletődöttségét testtartásuk és gesztusaik mutatják. A torokköszörelés egyfelől ezt a meghatott izgalmat jelzi, másfelől az ügyetlenkedő megérkezés, a helykereső kis tülekedés eszünkbe juttatja az iskolai (iskolás) szavalásokat, azok minden esendőségével, feszengő, olykor kínos pillanataival.

A magasztos téma és a hétköznapiság, az ünnepélyesség és az esetlenség találkozásának összeszikkasztása lesz a humor forrása, ami a nézőtéri nevetésben oldódik. A szöveg egyetlen szava nélkül, csak a színpadi helyzettel létrejön a vers legjellemzőbb tartalmi jegye, a biblikus téma, a népiesség és a jelenkori vonatkozás, valamint a misztikus és a hétköznapiság egysége. A közönség reakciója az ebbe az értelmezési keretbe való bekapcsolódást is jelzi. Ezek az említett szálak indáznak, váltakoznak és haladnak egymás mellett végig az előadásban.

A többszereplős, dramatizált versmondás magával hozza a megszólalók közötti viszonyok megjelenését is. A három király három markánsan kirajzolódó karaktere mellett, az őket megszólaltató, betlehemező falusi férfiak közötti civil viszonyok is láthatóvá válnak. Az elsődleges szituáció, a betlehemezés elemei, és a verset mondó figurák karakterei átszűrődnek a királyok alakjába és a bibliai történet részévé válnak. Ennek színpadi jelei a karakterek szövegfelejtései, a hamarabbi megszólalás, a sűgás, kíségítés, a szituációra vonatkozó hangsúlyeltolódások. Egyszerre látjuk tehát a bumfordi és naiv Menyhártot (Csuja Imre megformálásában), és a betlehemezésben őt megjelenítő, nem túl éles eszű falusi figurát, aki számára gyermekekre jellemző módon érthetetlen a „lángos csillag” kifejezés, ezért is akad meg itt a versmondásban. A segítő sűgás hatására is csak úgy tud továbbhaladni a szövegben, hogy kihagyja a szerinte oda nem illő ételnevet, és csak a számára értelmezhető „csillag állt felettünk” részt mondja el. Majd zavarában a bemutatkozó utolsó két sornál egy másik király nevét, vagyis másnak a szövegét mondja a sajátja helyett, az érintett szereplő nem kis felháborodására.

A vers Gáspár király szelíd, szövegében Jézus égből származó és a saját földi királysága áll egymással szemben. Ezt a filozofikusabb gondolatot Gálffi László egy eminens diákra emlékeztető karakterből szólaltatja meg. A „jótanuló” természetesen nagyszerűen tudja a szöveget, szépen mondja azt, és természetesen megmenti a helyzetet, amikor Boldizsár a hatásszünetben a kelletténél hamarabb kezd bele a versszakába. Mondandója végén pedig a mindentudó bennfentes leereszkedő gesztusával jelzi a harmadik betlehemezőnek, hogy most következik, most már beszélhet.

A harmadik király, Boldizsár József Attila szövegében az út és a látogatás földi vonatkozásait emeli ki. Az óriási távolság miatti fáradalmakat, az éhséget és a magukkal hozott ajándékok nagyszerűségét. Znamenák István betlehemes figurája elégtételt vesz amiatt, hogy a kezdő versszakot mondó Menyhárt majdnem elvette tőle a szövegét. Az „Én vagyok a Boldizsár” verssorban úgy hangzik el a személyes névmás, hogy az felér egy hosszú szemrehányással.

Az utolsó versszakban Pogány Judit narrátorként meséli el Mária reakcióját a királyok köszöntésére és a hódolatára, majd a zenélő, zajongó pásztorokat túlkiabálva próbálja figyelmeztetni a dolguk végeztével is még ott ácsorgó háromkirályokat, hogy már eléggé zavarnak, mert Máriának bizony már meg kellene szoptatnia az újszülöttet. Ők azonban annyira belefeledkeznek az ünneplésbe és zenélésbe, hogy nem veszik észre a jelzést. Az áldatlan helyzetnek a korábban iruló-piruló, szende nőként jellemzett Mária nagyon is határozottan vet véget. Rákiált a királyokra, és elköszönésével egyértelművé teszi, hogy ideje indulniuk. Ugyanaz a duplafenekű bűvészdoboz működik itt is, mint amit a betlehemezők-királyok esetében láttunk. Az elsődleges szituációban alkalmatlanul sokáig elidőző falusiakat kitessekélő háziak gesztusa rávetítődik a megjelenített másodlagos helyzetre, átszínezve a karaktereket, de emberközeli és átélhetővé téve a titokkal való találkozást.

Császári Viktória